

Prevalence of Exclusive Breastfeeding and its Relationship with the Demographic-Fertility Characteristics of Mothers, in Accordance with the Verses of the Qur'an and Hadiths

ARTICLE INFO

Article Type
Research Article

Aurhors

Fatemeh Bakouei¹
Zeinab Taheri²
Mahdi Bakouei^{3*}

How to cite this article

Fatemeh Bakouei, Zeinab Taheri, Mahdi Bakouei, Prevalence of Exclusive Breastfeeding and its Relationship with the Demographic-Fertility Characteristics of Mothers, in Accordance with the Verses of the Qur'an and Hadiths, *Journal of Quran and Medicine*, 2022;7(2):83-90

1. Assistant Professor, Department of Midwifery, Babol University of Medical Sciences, Babol, Iran.

2. M.A, Department of Midwifery Consulting, Student Research Committee, Babol University of Medical Sciences, Babol, Iran.

3. Assistant Professor, Quranic Sciences and Education University, Qom, Iran (Corresponding Author).

* Correspondence:

Address:

Phone:

Email: bakouei2011@yahoo.com

Article History

Received: 2022/05/31

Accepted: 2022/09/12

ABSTRACT

Purpose: Despite proving the benefits of breastfeeding worldwide, a large number of mothers in different countries stop breastfeeding early. The prevalence of the sufficient breastfeeding in most countries is low and unacceptable. This study was conducted with the aim of determining the prevalence of exclusive breastfeeding and its relationship with variables, as well as enriching the results with Quranic verses and hadiths was done.

Materials and Methods: The cross-sectional study was conducted on 370 mothers with a six-month-old child. Socio-fertility characteristics of mothers were compared in two groups of exclusive breastfeeding and non-exclusive breastfeeding. Quranic verses and hadiths related to this topic were also reviewed.

Findings: The mean age of the studied mothers was $28/96 \pm 5/32$ years. 66.8% of women had exclusive breastfeeding. According to statistical analysis, the amount of exclusive breastfeeding was related to planned pregnancy (wanted pregnancy) ($P. V=0/047$) and the type of mother's encouragement and support in breastfeeding ($P. V=0.0001$). In verses of the Holy Quran are mentioned to the duration of breastfeeding and the importance of breastfeeding as long as possible, even in critical situations. According to Islamic guidelines, breastfeeding is a value and the breastfeeding mother is rewarded for fighting in the way of God.

Conclusion: Considering that breastfeeding is considered a great act of worship in addition to having many benefits, it is necessary to increase its prevalence. It is very appropriate and valuable to include Quranic and religious concepts in the educational content in order to encourage and more adherence of mothers to breastfeeding.

Keywords: Exclusive Breastfeeding, Demographic-Reproductive Characteristics, Qur'an, Hadiths.

فراوانی تغذیه انحصاری با شیرمادر و ارتباط آن با

مشخصات جمعیتی-باروری مادران، تطبیق با آیات

قرآن و روایات

فاطمه باکوئی^۱

استادیار، گروه مامایی، دانشگاه علوم پزشکی بابل، بابل، ایران.

زینب طاهری^{۲*}

کارشناسی ارشد، گروه مشاوره در مامایی، کمیته تحقیقات دانشجویی، دانشگاه علوم پزشکی بابل، بابل، ایران.

مهدی باکوئی^۳

استادیار، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران (نویسنده مسئول).

چکیده

هدف: علی‌رغم اثبات منافع شیردهی در سطح جهانی، تعداد زیادی از مادران در کشورهای مختلف شیردهی را زود هنگام قطع می‌کنند. فراوانی شیردهی کافی در اکثر کشورها به میزان کم و غیرقابل قبول است. این مطالعه با هدف تعیین فراوانی تغذیه انحصاری با شیرمادر و ارتباط آن با متغیرها و همچنین غنی‌سازی نتایج با آیات قرآن و روایات انجام شده است.

مواد و روش‌ها: مطالعه مقطعی بر ۳۷۰ مادر دارای کودک شش‌ماهه انجام شد. مشخصات جمعیتی-باروری مادران در دو گروه تغذیه انحصاری و عدم تغذیه انحصاری با شیرمادر مقایسه شدند. آیات قرآن و روایات مرتبط با این موضوع نیز مرور شدند.

یافته‌ها: میانگین سن مادران مورد مطالعه $28/96 \pm 5/32$ سال است. $66/8$ درصد مادران کودک خود را بطور انحصاری با شیر خود تغذیه می‌کردند. برحسب تحلیل آماری میزان تغذیه انحصاری با شیرمادر با حاملگی برنامه‌ریزی شده (حاملگی خواسته) $(0/47) = P.V$ و نوع مشوق و حمایت مادر در شیردهی $(0/001) = P.V$ ارتباط داشت. در آیاتی از قرآن کریم به طول مدت شیردهی و اهمیت شیردهی تا زمان ممکن حتی در شرایط بحرانی اشاره شده است. براساس رهنمودهای اسلامی، شیردادن از پستان یک ارزش است و مادر شیرده اجر مجاهد در راه خدا را دارد.

نتیجه‌گیری: باتوجه به اینکه تغذیه با شیرمادر علاوه بر داشتن منافع زیاد، یک عبادت بزرگ محسوب می‌شود، ارتقای فراوانی آن ضرورت دارد. بسیار مناسب و ارزنده است که با هدف تشویق مادران به شیردهی، مفاهیم قرآنی و دینی را در محتوای آموزشی برای پایبندی بیشتر آنها به تغذیه کودک با شیرخود گنجانند.

کلیدواژه‌ها: تغذیه انحصاری شیر مادر، مشخصات جمعیتی، قرآن، روایات.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۲۱

*نویسنده مسئول: bakouei2011@yahoo.com

مقدمه

برنامه‌ی تغذیه مناسب نوزاد با شیرمادر یکی از موضوعاتی است که در کتاب جامع قرآن به آن اشاره شده است. از جمله؛ قسمتی از آیه‌ی ۲۳۳ سوره بقره "وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنْمِ الرُّضَاعَةَ"، و مادران اولاد خودشان را دو سال تمام شیر دهند، برای آن که بخواهد تمام شیر دهد (۱). روایاتی نیز درباره شیرمادر و اهمیت آن آمده است رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: "لَيْسَ لِلصَّبِيِّ لَبَنٌ خَيْرٌ مِنْ لَبَنِ أُمِّهِ؛ هیچ شیر برای نوزاد بهتر از شیر مادر نیست. همچنین از امیرالمؤمنین علیه‌السلام آمده است: "مَا مِنْ لَبَنٍ رُضِعَ بِهِ الصَّبِيُّ أَكْبَرَ بَرَكَهَةً عَلَيْهِ مِنْ لَبَنِ أُمِّهِ؛ هیچ شیر برای تغذیه نوزاد، با برکت‌تر از شیر مادرش نیست (۲).

در مورد اجر مادر در شیردادن به فرزند نیز رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: "فَإِذَا وَضَعَتْ حَمْلَهَا وَ أَخَذَتْ فِي رِضَاعِهِ فَمَا يَمِصُّ الْوَلَدُ مِصَّةً مِنْ لَبَنِ أُمِّهِ إِلَّا كَانَ بَيْنَ يَدَيْهَا نُورًا سَاطِعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَعُجِبُ مَنْ رَأَاهَا مِنَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ، وَ كُتِبَتْ صَائِمَةً وَ قَائِمَةً... فَإِذَا فَطَمَتْ وَلَدَهَا، قَالَ الْحَقُّ جَلَّ ذِكْرُهُ: يَا أَيَّتُهَا الْمَرْأَةُ، قَدْ غَفَرْتُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنَ الذُّنُوبِ فَاسْتَأْنِفِي الْعَمَلَ؛ پس آنگاه که مادر وضع حمل کرده و شروع به شیردادن نوزاد کند، به هر بار می‌کند شیرمادر در روز قیامت نوری درخشان در برابرش جلوه کند و هر کس از گذشتگان و آیندگان آن را مشاهده کند به شگفتی در آید و در نامه عمل روز دار شب زنده دار ثبت گردد. پس اگر فرزندش را از شیر گرفت، خدای متعال به او فرماید ای زن! بدان که تمام گناهانت را آمرزیدم، پس عمل خود را از سر بگیر (۳).

شیردهی یکی از مقدمات اصلی اهداف بهداشتی قرن بیست و یکم بوده (۴) و سازمان جهانی بهداشت توصیه کرده است که تغذیه شیرخوار باید بطور انحصاری با شیرمادر تا شش ماهگی انجام شود و سپس به همراه منابع کافی تغذیه‌ای تا دو سال یا بیشتر ادامه یابد (۵).

شواهد علمی در طول سال‌ها، منافع شیر پستان را ثابت کرده است. برخی از این منافع کوتاه‌مدت و بلندمدت برای مادر شامل کمک به جمع‌شدن رحم پس از زایمان و کاهش خونریزی، برگشت سریع‌تر به وزن قبل از بارداری، تقویت ارتباط عاطفی بین شیرخوار و مادر، پیشگیری از پوکی استخوان؛ کاهش سرطان پستان و رحم، و برای شیرخوار شامل کاهش مرگ‌ومیر کودکان، کاهش خطر التهاب گوش میانی، افزایش حدت بینایی و تکامل کلامی و شناختی بهتر، محافظت علیه چاقی دوران کودکی و پیامدهای بیماری قلبی عروقی، کاهش سرطان دوران کودکی، کاهش احتمال چاقی، دیابت و آسم در بزرگسالی می‌باشد (۶-۸). خانواده و جامعه نیز از فواید شیردهی بهره‌مند می‌شوند (۹، ۱۰).

علیرغم ترویج منافع شیردهی در سطح جهانی میزان تغذیه‌ی انحصاری با شیرمادر در سال ۲۰۱۱ در تمام دنیا کمتر از ۴۰٪ بود. در شصت و پنجمین نشست سازمان جهانی بهداشت مقرر شد که تا سال ۲۰۲۵ این رقم به ۵۰٪ ارتقا یابد (۱۱). این رقم و در ایران از ۱۳٪ تا ۷۷٪ متفاوت گزارش شده است (۱۲).

مطالعات در سراسر جهان نشان داده است که فاکتورهای موثر بر شیردهی شامل دانش مادر درباره منافع شیردهی، نگرش شیردهی

شیرخوار تا شش ماهگی بدون دادن هیچ غذای جامد یا مایع دیگری حتی آب، به استثنای قطره یا شربت ویتامین، مکمل‌های مینرال و داروهای تجویز شده توسط پزشک) و عدم تغذیه انحصاری با شیر مادر طبقه‌بندی شدند. طرح تحقیقاتی مطالعه توسط کمیته اخلاق

دانشگاه علوم پزشکی بابل (MUBABOL.HRI.REC.1396.118) تایید شده

است.

پس از تکمیل پرسشنامه، داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۱۶ و استفاده از شاخص‌های توصیفی و تحلیلی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. آستانه خطا ۰/۰۵ در نظر گرفته شد. در مرحله دوم، به مرور آیات قرآنی و روایات برای افزایش غنای داده‌ها و جمع‌آوری متون دینی در ارتباط با اهمیت شیرمادر پرداخته شد.

یافته‌ها

به‌طورکلی ۳۷۰ مادر دارای شیرخوار شش ماهه با میانگین سنی ۲۸/۹۶ سال مورد مطالعه قرار گرفتند. ۶۶/۸ درصد از آنها دارای تغذیه انحصاری با شیرمادر بودند. اکثریت زنان در هر دو گروه با تحصیلات دانشگاهی، خانه‌دار و با کفایت درآمد متوسط بودند. برحسب آزمون آماری، اگرچه تفاوت‌های جمعیتی-باروری بین دو گروه تغذیه انحصاری شیرمادر و عدم تغذیه انحصاری شیرمادر دیده شد، اما این تفاوت‌ها فقط برحسب ناخواسته بودن حاملگی ($P = ۰/۰۴۷$) و نوع مشوق و حمایت برای شیردهی ($P = ۰/۰۰۰۱$) معنی‌دار بود (جدول ۱).

مادر، سن ازدواج، تحصیلات بالاتر، درآمد خانواده، دریافت حمایت از خانواده، تصمیم به شیردهی در حاملگی، تجربیات نخستین دوره شیردهی، خودکارآمدی و اعتمادبه‌نفس در طول دوره شیردهی می‌باشد (۱۴، ۱۳).

باتوجه به اهمیت این موضوع و ضرورت مطالعه برای فراهم ساختن اطلاعات پایه در زمینه وضعیت موجود تغذیه انحصاری با شیرمادر و عوامل مرتبط، مطالعه حاضر با هدف تعیین میزان تغذیه انحصاری با شیرمادر و شناسایی عوامل مرتبط با آن انجام شد. همچنین برای غنی‌سازی این موضوع به مرور آیات قرآن و روایات به منظور طراحی مداخلات مبتنی بر شواهد دینی و علمی برای ارتقای ترویج شیردهی پرداخته شد.

مواد و روش‌ها

در ابتدا یک مطالعه مقطعی (cross sectional) بر ۳۷۰ مادر دارای کودک شش ماهه مراجعه‌کننده به مراکز بهداشتی درمانی شهرستان نور انجام شد. پرسشنامه مشخصات جمعیتی-باروری توسط مادران پس از کسب رضایت تکمیل شد. این پرسشنامه‌ی طراحی شده توسط تیم محقق شامل: سن، تحصیلات، شغل، وضعیت اقتصادی خانواده، تعداد فرزند زنده، حاملگی خواسته یا ناخواسته، سن بارداری فرزند، نوع زایمان، شرکت در کلاس‌های آمادگی زایمان فیزیولوژیک، مشوق شیردهی مادرو نحوه‌ی شیردهی فعلی بود. در این مطالعه مادران برحسب سوال "نوع تغذیه شیرخوار" به دو گروه تغذیه انحصاری با شیرمادر (دادن فقط شیر پستان به

جدول ۱. ویژگی‌های جمعیتی-باروری مادران دو گروه تغذیه انحصاری شیرمادر و عدم تغذیه انحصاری شیرمادر

نوع تغذیه شیرخوار ۶ ماهه		متغیر	
P-Value (T-test or chi-square)	عدم تغذیه انحصاری شیرمادر	تغذیه انحصاری شیرمادر	
۰/۲۳۵	۲۸/۵۰ ± ۵/۳۱	۲۹/۱۹ ± ۵/۳۱	سن (سال) (میانگین ± انحراف معیار)
			وضعیت تحصیلات (تعداد (درصد))
	۱۱ (۸/۹)	۲۲ (۸/۹)	ابتدایی
۰/۹۸۹	۲۵ (۲۰/۳)	۵۴ (۲۱/۹)	متوسطه
	۴۲ (۳۴/۲)	۸۳ (۳۳/۶)	دبیرستان
	۴۵ (۳۶/۶)	۸۸ (۳۵/۶)	دانشگاه
			وضعیت شغلی (تعداد (درصد))
۰/۶۰۷	۱۱۰ (۸۹/۴)	۲۲۵ (۹۱/۱)	خانه‌دار
	۱۳ (۱۰/۶)	۲۲ (۸/۹)	شاغل
			کفایت درآمد برای مخارج (تعداد (درصد))
۰/۲۹۰	۴۷ (۳۸/۲)	۸۵ (۳۴/۴)	کافی
	۶۴ (۵۲)	۱۴۶ (۵۹/۱)	متوسط
	۱۱ (۸/۸)	۱۶ (۶/۵)	ناکافی

			تعداد فرزند زنده (تعداد)
			(درصد))
		۱۰۴ (۴۲/۱)	یک
۰/۳۱۷	۵۱ (۴۱/۵)	۱۲۳ (۴۹/۸)	دو
	۱۲ (۹/۷)	۲۰ (۸/۱)	سه
			نوع حاملگی اخیر (تعداد)
			(درصد))
۰/۰۴۷	۱۰۰ (۸۲)	۲۱۹ (۸۹/۴)	خواسته
	۲۲ (۱۸)	۲۶ (۱۰/۶)	ناخواسته
			نوع زایمان اخیر (تعداد (درصد))
۰/۲۰۵	۳۱ (۲۵/۲)	۷۸ (۳۱/۶)	زایمان طبیعی
	۹۲ (۷۴/۸)	۱۶۹ (۶۸/۴)	سزارین
			سن حاملگی فرزند (هفته)
			(تعداد (درصد))
۰/۰۵۶	۲۱ (۱۷/۱)	۲۵ (۱۰/۱)	کمتر از ۳۸
	۱۰۲ (۸۲/۹)	۲۲۲ (۸۹/۹)	۳۸ و بیشتر
			شرکت در کلاس زایمان
			فیزیولوژیک (تعداد (درصد))
۰/۸۸۶	۹۵ (۷۷/۲)	۱۸۵ (۷۵/۲)	خیر
	۱۳ (۱۰/۶)	۳۰ (۱۲/۲)	بله (۴ جلسه و یا کمتر
	۱۵ (۱۲/۲)	۳۱ (۱۲/۶)	بله (۵ جلسه یا بیشتر)
			مشوق مادر برای شیردهی (تعداد)
			(درصد))
۰/۰۰۰۱	۲۹ (۲۳/۶)	۲۶ (۱۰/۵)	همسر
	۵۲ (۴۲/۳)	۸۸ (۳۵/۶)	خانواده و اطرافیان
	۸ (۶/۵)	۳۵ (۱۴/۲)	کارمندان بهداشتی - درمانی
	۳۴ (۲۷/۶)	۹۸ (۳۹/۷)	خود مادر
	۱۲۳ (۳۳/۲)	۲۴۷ (۶۶/۸)	جمع

و مادر با توافق و مشورت یکدیگر بخواهند کودک را (زودتر از دو سال) از شیر بازگیرند، گناهی بر آنها نیست. و اگر (به جهت عدم توانایی یا عدم موافقت مادر) خواستید دایه‌ای برای فرزندانتان بگیرید، گناهی بر شما نیست، به شرط اینکه آنچه را به وجهی پسندیده قرار گذاشته‌اید بپردازید. و از خدا پروا داشته و بدانید خدا به آنچه انجام می‌دهید بیناست.

۲- آیه ۱۵ سوره احقاف. "وَصَبَّأْنَا الْإِنْسَانَ بِالذِّبْرِ الْإِحْسَانِ حَمَلْتَهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعْتَهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ". و ما انسان را سفارش کردیم که به والدین خود نیکی کند، مادرش او را با سختی حمل کرد و با سختی به دنیا آورد و دوران حمل تا از شیر گرفتنش سی ماه (به طول کشد)، تا آنگاه که به رشد کامل رسد و چهل ساله شود، گوید: پروردگارا! مرا توفیق ده تا نعمتی را که بر من و بر پدر و مادر من لطف کردی، شکرگزاری کنم و عمل شایسته‌ای انجام دهم که تو آن را پسندی

یافته‌های مرحله دوم مطالعه با مروی بر آیات و روایت دینی در ارتباط با شیر مادر در زیر بیان می‌شود:

الف- مدت شیردهی مادر در قرآن

۱- آیه ۲۳۳ سوره بقره، این آیه، مهم‌ترین آیه در خصوص شیرمادر است. "وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنْمِ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بَوْلِدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بَوْلِدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ".

مادرانی که می‌خواهند دوران شیردهی را کامل سازند، دو سال تمام فرزندانشان را شیر دهند. و خوراک و پوشاک این مادران، به وجهی نیکو (بر عهده پدر و صاحب فرزند) است. هیچ کس جز به قدر توانش مکلف نمی‌شود. هیچ مادری به خاطر فرزندش و نیز هیچ پدری به خاطر فرزندش نباید دچار ضرر شود. و (اگر پدر نباشد، هزینه خوراک و پوشاک مادر) بر عهده وارث اوست. و اگر پدر

حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: "لَيْسَ لِلصَّبِيِّ لَبَنٌ خَيْرٌ مِنْ لَبَنِ أُمِّهِ"، یعنی برای کودک هیچ شیری بهتر از شیر مادرش نیست (۲).

شیر مادر مبارک‌ترین غذای کودک است

امیرالمؤمنین علیه‌السلام می‌فرماید: "مَا مِنْ لَبَنٍ يُرَضَعُ بِهِ الصَّبِيُّ أَكْثَمَ بَرَكَهَةً عَلَيْهِ مِنْ لَبَنِ أُمِّهِ"، هیچ شیری مبارک‌تر از شیرمادر برای استفاده بچه نیست (۲).

شیردادن از هر دو پستان

جابر بن عبدا... انصاری از حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم نقل می‌کند که فرمود: خداوند متعال روزی کودک را در دو پستان مادر قرار داده است. در بخشی آب و در بخش دیگر غذای او را از هنگام ولادت کودک، به تناسب نیاز هر روز وی، روزی متناسب آن روز او را مقرر فرموده است (۱۸).

ام اسحاق از حضرت امام جعفر صادق (علیه‌السلام) روایت کرده است: "به کودک از یک پستان شیر ندهید، بلکه از هر دو به او شیر بخورانید؛ زیرا یکی به منزله غذا و دیگری به منزله آب است. بخشی از شیر به منزله آب و بخش دیگر به منزله غذای مورد نیاز کودک است و چنانچه در چهار ماه تا شش ماه اول زندگی، طفل، تنها از شیر مادر تغذیه کند، نیازی به دادن آب اضافی به کودک نیست" (۱۹).

شیردادن از پستان همانند جهاد در راه خدا

وقتی که حضرت رسول اکرم در فضیلت جهاد سخنرانی می‌فرمود و بانوان مسلمان در ملاقات با ایشان از محرومیت خود از مشارکت در جهاد گلایه می‌کردند، آن حضرت طی حدیث مفصلی فرمود: "آیا راضی نیستید هنگامی که یکی از شما از همسر خود در حالی که او از شما خشنود است باردار شود ثواب کسی را دارد که روزها روزه بگیرد و شب‌ها برای عبادت خدا بپاخیزد و چون زایمان کند هر جرعه‌ای که از شیر او در آید و هر بار که طفل پستان او را می‌مکد برای هر جرعه و هر بار مکیدن ثوابی است و اگر برای شیر دادن و مراقبت از کودک شیرخوار شبی بیدار گردد پاداشی معادل آزاد کردن هفتاد بنده در راه خدا دارد" (۲۰).

اجر مادر در شیردادن به فرزند

امام صادق علیه‌السلام از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت می‌کند: "أَيُّمَا امْرَأَةً دَفَعَتْ مِنْ بَيْتِ زَوْجِهَا شَيْئًا مِنْ مَوْضِعٍ إِلَى مَوْضِعٍ تَرْتُدُّ بِهِ صَلَاحًا، نَظَرَ اللَّهُ إِلَيْهَا، وَمَنْ نَظَرَ اللَّهُ إِلَيْهَا لَمْ يُعَذِّبْهُ، فَقَالَتْ أُمَّ سَلَمَةَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ؛ ذَهَبَ الرَّجُلُ بِكُلِّ خَيْرٍ، فَأَيُّ شَيْءٍ لِلنِّسَاءِ الْمَسَاكِينِ؟ فَقَالَ بَلَى، إِذَا حَمَلَتِ الْمَرْأَةُ كَانَتْ بِمَنْزِلَةِ الصَّائِمِ الْقَائِمِ الْمُجَاهِدِ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَإِذَا وَضَعَتْ كَانَتْ لَهَا مِنَ الْأَجْرِ مَا لَا يَدْرِي أَحَدٌ مَا هُوَ لِعَظْمِيهِ، فَإِذَا أَرْضَعَتْ كَانَتْ لَهَا بِكُلِّ مِصَّةٍ كَعَدَلٍ عَتَقَ مُحَرَّرٌ مِنْ وَدِّ اسْمَاعِيلَ، فَإِذَا فَرَعَتْ مِنْ رِضَاعِهِ صَرَبَ مَلِكٌ كَرِيمٌ عَلَى جَنَّتِهَا وَ قَالَ: اسْتَأْنَفِي الْعَمَلَ فَقَدْ غَفَرَ لَكَ"، پس آنگاه که مادر وضع حمل کرده و شروع به شیردادن نوزاد کند، به هر بار مکیدن شیرمادر در روز قیامت نوری درخشان در برابرش جلوه کند و هر کس از گذشتگان و آیندگان آن را مشاهده کند به شگفتی درآید و در نامه عمل روزدار شب زنده‌دار ثبت گردد. پس اگر فرزندش را از شیر

و فرزندانش را برای من صالح و شایسته گردان، همانا من به سوی تو بازگشته و از تسلیم شدگانم.

۳- آیه ۱۴ سوره لقمان. "وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهَنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِضَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ" و ما انسان را درباره‌ی پدر و مادرش سفارش کردیم، مادرش او را حمل کرد، در حالی که هر روز ناتوان‌تر می‌شد، (و شیر دادن) و از شیر گرفتنش در دو سال است، (به او سفارش کردیم که) برای من و پدر و مادرت سپاسگزار، که بازگشت (همه) فقط به سوی من است.

۴- آیه ۷ سوره قصص. "وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَجَاعَلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ". و ما به مادر موسی الهام کردیم که او را شیر بده، پس هرگاه (از فرعونیان) براو بیمناک شدی، او را (در جعبه‌ای گذاشته و) به دریا بیفکن و (از این فرمان) مترس و (از دوریش) غمگین مباش، (زیرا) ما او را به تو بازمی‌گردانیم و او را از پیامبران قرار می‌دهیم (۱۵).

در آیات ۲۳۳ سوره بقره، ۱۵ سوره احقاف و ۱۴ سوره لقمان در قرآن کریم به طول مدت شیردهی و آیه ۷ سوره قصص به اهمیت شیردهی تا زمان ممکن حتی در شرایط بحرانی اشاره شده است. بر اساس آیه ۲۳۳ سوره بقره در کلمه «حَوَّلِينَ كَامِلِينَ» دو سال تمام و نیز آیه ۱۴ سوره لقمان یک دوره شیردهی کامل، ۲۴ ماه است. اما با استنباط از آیه ۱۵ سوره احقاف حداقل مدت شیردهی برای کودکی که ۹ ماه زندگی جنینی را پشت سر گذاشته ۲۱ ماه است. بدیهی است این میزان حداقل به هر مقدار که از طول مدت بارداری کم شده باشد افزایش خواهد یافت و این نیز از شگفتیهای قابل تامل در آموزش‌های قرآنی است که می‌توان با کمک یافته‌های علمی روز آن را توضیح داد.

مرحوم طبرسی از مفسران بزرگ قرآن کریم در تفسیر آیه شریفه ۲۳۳ سوره بقره بیان کرده که گرچه آیه بصورت جمله خبریه گفته شده ولی منظور از آن امر است (اصطلاحاً می‌گویند خبر در مقام انشاء است) یعنی مادران باید فرزندان خود را شیر دهند (نه جمله خبریه که دو سال شیر می‌دهند) البته ایشان در ادامه ذکر کردند که این امر، وجوبی نیست بلکه استحبابی است (مستحب است که مادران دو سال فرزندان‌شان را شیر دهند). و اینک فرمود دو سال کامل، دلیلش بنا به نظر بسیاری از مفسران است که کاملاً دو سال باشد نه آنکه به طور مسامحه به کمتر از دو سال، بنابراین دو سال حتی الامکان رعایت شود (۱۶).

در روایتی از امیرالمؤمنین علیه‌السلام بین آیه کریمه ۲۳۳ سوره بقره و آیه ۱۵ سوره احقاف جمع شده که با توجه به این دو آیه، حداقل حمل و بارداری، شش ماه است، لذا مدت شیردادن از ۲۱ ماه تا دو سال می‌تواند باشد (۱۷).

ب- اهمیت شیرمادر در روایات

اهمیت تغذیه کودک با شیر در احادیث شریفه نیز به اشکال مختلف مورد بحث قرار گرفته است.

بی نظیر بودن شیر مادر

به تغذیه شیرخوار با شیرمادر داشته است. در قرآن کریم به طول مدت مناسب برای شیردهی فرزند اشاره شده است. در روایات اسلامی نیز در مورد شیرمادر، اهمیت و ارزش آن و حتی آداب شیردادن مطالب بسیاری وجود دارد. براساس رهنمودهای اسلامی، شیر دادن از پستان یک ارزش است و مادر شیرده اجر مجاهد در راه خدا را دارد. ترویج تغذیه با شیرمادر یک عبادت بزرگ و پر ثمر است که از آن کودک، مادر، خانواده و جامعه هم در کوتاه مدت و هم در دراز مدت بهره‌مند می‌گردند. بسیار مناسب و ارزنده است که این مفاهیم قرآنی و دینی را در محتوای آموزشی برای تشویق و پایبندی بیشتر مادران به تغذیه با شیرمادر گنجانند.

تقدیر و تشکر

نویسندگان از معاونت محترم پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی بابل به خاطر حمایت مالی این طرح تحقیقاتی (grant ۹۶۰۴۱۱۴) (no)، و همچنین مادرانی که در این مطالعه شرکت نمودند، کمال تشکر دارند.

References

1. Nouri Tabarsi, M.H. Mostadrak Al-Usayl, Al-Al-Bayt Institute (A.S.), Al-Ahia Al-Trath. Qom; 1408.
2. Tabib, S.A.H. Tafsir Atib al-Bayan, Sabtain Institute, Tehran; 1386.
3. Majlesi, M.B. Bihar Al-Anwar, Hazrat Wali Asr Mosque Library. Tehran; 1363.
4. Kitano N, Nomura K, Kido M, Murakami K, Ohkubo T, Ueno M, et al. Combined effects of maternal age and parity on successful initiation of exclusive breastfeeding. *Prev Med Rep*. 2016 Jun;3:121-6. PubMed PMID: 26844198. Pubmed Central PMCID: PMC4733091. Epub 2016/02/05. eng.
5. Eriksen KG, Johnson W, Sonko B, Prentice AM, Darboe MK, Moore SE. Following the World Health Organization's Recommendation of Exclusive Breastfeeding to 6 Months of Age Does Not Impact the Growth of Rural Gambian Infants. *The Journal of nutrition*. 2017 Feb;147(2):248-55. PubMed PMID: 28003540. Pubmed Central PMCID: PMC5265696. Epub 2016/12/23. eng.
6. Poton WL, Soares ALG, Oliveira ERA, Goncalves H. Breastfeeding and behavior

گرفت، خدای متعال به او فرماید ای زن! بدان که تمام گناهانت را آمرزیدم، پس عمل خود را از سر بگیر (۳).

مدت زمان شیردادن به فرزند

امام صادق علیه السلام فرمودند: "مقدار واجب شیردهی، ۲۱ ماه است، پس زنی که کمتر از آن شیر دهد، کم گذاشته و کوتاهی کرده است و اگر اراده اتمام دوران شیردهی دارد، دو سال کامل مطلوب است. حدیث دیگری از آن حضرت که فرمودند: "زمان شیردهی ۲۱ ماه است، پس کمتر از آن ستمی (جور) بر کودک شمرده می شود (۲۱).

نتیجه‌گیری

میزان تغذیه انحصاری با شیرمادر تا شش ماهگی در مطالعه حاضر ۶۶/۸٪ است. در مطالعات دیگر انجام شده در مشهد ۵۶/۴٪ (۲۲)، تهران ۵۲/۶٪ (۲۳) و بندرعباس ۵۳٪ (۲۴) گزارش شده است. این تفاوت‌ها می‌تواند ناشی از فرهنگ منطقه‌ای و همچنین افزایش روند میزان تغذیه انحصاری با شیرمادر را طی سال‌ها نشان دهد. در آمار منتشر شده توسط سازمان جهانی بهداشت نیز میزان تغذیه انحصاری متوسط ۷۰ درصد گزارش شد (۲۵).

یافته‌های مطالعه نشان داد که متغیرهای جمعیتی مانند سن مادر، وضعیت شغلی، تحصیلات و درآمد با میزان تغذیه انحصاری با شیرمادر ارتباطی ندارد. این یافته در راستای یافته‌های مطالعه‌ای در رشت بوده است. آنها نیز یافتند که عدم شیردهی انحصاری با ویژگی‌های فردی و باروری مثل سطح تحصیلات و شغل مادر، درآمد خانوار، نوع زایمان مرتبط نیست (۲۶). همچنین در مطالعه‌ای در کانادا، بین سن مادر، سطح تحصیلات بالاتر و درآمد خانوار با تغذیه انحصاری رابطه‌ی معنادار آماری یافت نشد (۲۷)، البته در یک مطالعه انجام شده در چین، مادران با سطح تحصیلات بالاتر، تمایل کمتری به شیردهی داشتند (۲۸). این یافته‌ها نشان می‌دهد که صرفاً افزایش تحصیلات نمی‌تواند در تغذیه انحصاری با شیرمادر نقش داشته باشد.

در مطالعه‌ی حاضر میزان تغذیه انحصاری با شیرمادر در مادران با حاملگی خواسته بطور معنی‌داری بیشتر از حاملگی ناخواسته است که می‌توان آن را به عنوان یکی از عوارض حاملگی ناخواسته مطرح کرد. در مطالعه ضیایی و همکاران بین تمایل به بارداری و شیردهی انحصاری رابطه معناداری وجود نداشت (۲۶). یکی از متغیرهای مرتبط دیگر با تغذیه انحصاری با شیرمادر در مادران در این مطالعه، نوع مشوق مادر برای شیردهی است. یافته‌های این مطالعه در راستای مطالعه‌ی پوراحمد و همکاران است. آنها بیان کردند مهم‌ترین مشوق گزارش شده توسط مادران برای تغذیه انحصاری با شیر مادر، بستگان (۴۷٪) هستند و پزشکان و کارمندان بهداشتی درمانی در ردیف چهارم (۹٪) قرار دارند (۲۴).

برحسب یافته‌های مطالعه حاضر، سیاست‌گذاران ارتقای سلامت باید با توجه به نقش حیاتی تغذیه انحصاری با شیرمادر، برای افزایش میزان تغذیه با شیرمادر با مداخلات مناسب و هدفمند برنامه‌ریزی کنند. قرآن به عنوان کامل‌ترین برنامه‌ی زندگی و روایات معصومین علیه‌السلام به عنوان چراغ راه انسان در مسیر کمال، توجه‌ی خاصی

breastfeeding in mothers of hospitalized late preterm infants in Fatemieh hospital, Hamadan, Iran, 2014. *Int J Med Res Health Sci.* 2016;5(9):61-6.

13. Gijsbers B, Mesters I, Knottnerus JA, Van Schayck CP. Factors associated with the initiation of breastfeeding in asthmatic families: the attitude-social influence-self-efficacy model. *Breastfeeding medicine : the official journal of the Academy of Breastfeeding Medicine.* 2006 Winter;1(4):236-46. PubMed PMID: 17661604. Epub 2007/07/31. eng.

14. Cernadas JM, Noceda G, Barrera L, Martinez AM, Garsd A. Maternal and perinatal factors influencing the duration of exclusive breastfeeding during the first 6 months of life. *Journal of human lactation : official journal of International Lactation Consultant Association.* 2003 May;19(2):136-44. PubMed PMID: 12744537. Epub 2003/05/15. eng.

15. Gharaati M. Tafsir Noor. Tehran, Cultural Center Lessons from the Quran; 1383.

16. Tabarsi F. Tafsir Majmam al-Bayan, 1384.

17. Hawizi U, Ali bin Juma A. Tafsir Noor al-Saghalin, volume 5, page 11.

18. Qomi, A. Al-Mawazi Lal-Sadooq, Atard Publications. Qom; 1373.

19. Aghamiri S.P. Besharat Magazine (68); 1387.

20. Payandeh A. Nahj al-Fasaha, Ansarian publisher, Qom; 1383.

21. Al-Haral al-Aamili, M. Wasal al-Shi'ah to Tahsil al-Sharia' issues, Al-Al-Bayt Institute (A.S.), Al-Ahya al-Trath. Qom; 1429.

22. Vafae A, Khabazkhoob M, Moradi A, Najafpoor A. Prevalence of exclusive breastfeeding during the first six months of life and its determinant factors on the referring children to the health centers in Mashhad, Northeast of Iran-2007. *J Appl Sci.* 2010;10(4):343-8.

disorders among children and adolescents: a systematic review. *Revista de saude publica.* 2018 Feb 5;52:9. PubMed PMID: 29412376. Pubmed Central PMCID: PMC5802715. Epub 2018/02/08. eng.

7. Nguyen MT, Snow G, Wheeler H, Owens T. Clinical Question: In post-partum first-time mothers, what interventions are successful for helping women sustain exclusive breast feeding for one month or more? *J Okla State Med Assoc.* 2016 Nov;109(11):521-4. PubMed PMID: 28190895. Pubmed Central PMCID: PMC5301907. Epub 2017/02/14. eng.

8. Issaka AI, Agho KE, Renzaho AM. Prevalence of key breastfeeding indicators in 29 sub-Saharan African countries: a meta-analysis of demographic and health surveys (2010-2015). *BMJ open.* 2017 Oct 24;7(10):e014145. PubMed PMID: 29070635. Pubmed Central PMCID: PMC5665288. Epub 2017/10/27. eng.

9. Trojanowska A, Brodowicz-Krol M, Trojanowska P. Knowledge of young women concerning the impact of natural feeding on the growth and state of health of a baby. *Annals of agricultural and environmental medicine : AAEM.* 2017 Sep 21;24(3):484-8. PubMed PMID: 28954495. Epub 2017/09/29. eng.

10. Chan MY, Ip WY, Choi KC. The effect of a self-efficacy-based educational programme on maternal breast feeding self-efficacy, breast feeding duration and exclusive breast feeding rates: A longitudinal study. *Midwifery.* 2016 May;36:89-92. PubMed PMID: 27106949. Epub 2016/04/24. eng.

11. Seighali F, Fallahi M, Farahani Z. The effect of breastfeeding workshop on attitude, knowledge and practice of participants. *Razi Journal of Medical Sciences.* 2014; 21 (118): 92-101.

12. Masoumi SZ, Khalili A, Shayan A, Roshanaei G, Ahmadi S. Effects of counseling on adherence to exclusive

23. Rahmatnejad L, Bastani F. Factors associated with discontinuation of exclusive breast feeding by first time mothers. *Iran Journal of Nursing*. 2011;24(71):42-53.
24. Poorahmad-Garbandi F, Salaezade M, Etehad R. Reasons for termination of breastfeeding among women referred to Bandar-Abbas health centers. *Journal of Preventive Medicine*. 2014;1(1):16-22.
25. WHO. Global nutrition targets 2025: childhood overweight policy brief. 2014.
26. Ziaie T, Ghanbari A, Hassanzadeh Rad A, Yazdani MA. Investigating risk factors of failure in exclusive breastfeeding in less than one-year-old children referred to health centers in Rasht city. *The Iranian Journal of Obstetrics, Gynecology and Infertility*. 2012;15(18):32-9.
27. Laugen CM, Islam N, Janssen PA. Social support and exclusive breast feeding among Canadian women. *Paediatric and perinatal epidemiology*. 2016;30(5):430-8.
28. Zhao J, Zhao Y, Du M, Binns CW, Lee AH. Maternal education and breastfeeding practices in China: A systematic review and meta-analysis. *Midwifery*. 2017 Jul;50:62-71. PubMed PMID: 28390256. Epub 2017/04/09. eng.